

Ο διάλογος

«Πρωταγόρας» του ΠΛΑΤΩΝΑ

Μετάφραση - Ερμηνευτικές σημειώσεις

Σπύρος Καλούδης

Μπορεί η αρετή να γίνει αντικείμενο διδασκαλίας;

ΕΝΟΤΗΤΑ

1

Διάγραμμα ενότητας

- Η **ευβουλία** είναι το αντικείμενο του μαθήματος του Πρωταγόρα.
- Ευβουλία σημαίνει **πολιτική αρετή**, διευκρινίζει ο Σωκράτης.
- Η **διαφωνία** του Σωκράτη : Η αρετή **δεν** διδάσκεται.
- **Α' Επιχείρημα** : Οι Αθηναίοι στην εκκλησία του Δήμου δέχονται συμβουλές για θέματα πολιτικής από οποιονδήποτε.
- **Β' Επιχείρημα** : Οι άριστοι των πολιτών στην πολιτική αρετή, όπως ο Περικλής, δεν κατάφεραν να αναδείξουν τα παιδιά τους στην πολιτική αρετή.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Ο Πρωταγόρας απαντά στην πρόκληση του Σωκράτη με μία προγραμματική δήλωση (το μάθημα είναι η ευβουλία), που διακρίνεται για την περιεκτικότητά της. **Ευβουλία** είναι η σωστή σκέψη και λήψη αποφάσεων τόσο για θέματα ιδιωτικής ζωής, όσο και για θέματα που αφορούν την πόλη (περί τῶν οἰκείων καί περί τῶν τῆς πόλεως». Η λέξη ευβουλία ήταν της

μόδας εκείνα τα χρόνια και αποτελούσε περιζήτητο εκπαιδευτικό στόχο. Σε μία εποχή ταραγμένη πολιτικά ήταν έντονη η ανάγκη για πολίτες που θα μπορούσαν και να σκεφτούν ορθά πολιτικά και να πάρουν αποφάσεις στην εκκλησία του δήμου : αυτοί οι πολίτες θα ήταν φυσικά ικανοί να πάρουν σωστές αποφάσεις και στην ιδιωτική τους ζωή.

Τι σημαίνει **ευβουλία** για τον Πρωταγόρα;

Στο πρωτότυπο επίσης ο όρος είναι «πολιτική τέχνη». Έτσι συνοψίζει ο Σωκράτης την *ευβουλία* του Πρωταγόρα. Ο Πρωταγόρας συμφωνεί με τη νέα διατύπωση. Η πολιτική τέχνη όμως δεν περιλαμβάνει την ικανότητα να λαμβάνει κανείς αποφάσεις για τις ιδιωτικές του υποθέσεις, θέμα το οποίο στη συνέχεια του διαλόγου θα παραμεριστεί. Ο Σωκράτης κατόρθωσε με τις συνεχείς ερωτήσεις του στα προηγούμενα σημεία του διαλόγου, να αναγκάσει τον Πρωταγόρα να αποσαφηνίσει το περιεχόμενο του μαθήματός του. Η μαιευτική μέθοδος ενδράσει. Η έννοια της πολιτικής τέχνης ήταν βασική υπαρξιακή ανάγκη των πολιτών της Αθήνας καθώς ο άνθρωπος ήταν πρώτα απ' όλα πολιτικό ον στην Αθήνα.

Τι εννοεί ο Σωκράτης με τον όρο πολιτική τέχνη;

Σύμφωνα με τον Σωκράτη, όχι. Για να αποδείξει τον ισχυρισμό του προχωρά σε **δύο παραδείγματα αναλογικού συλλογισμού**. α) Οι Αθηναίοι θεωρούνται από όλους τους Έλληνες σοφοί. Στην Εκκλησία του Δήμου όμως, όταν πρόκειται για θέματα τεχνικά, δέχονται συμβουλές μόνο από εμπειρογνώμονες, τεχνοκράτες θα λέγαμε σήμερα, προφανώς γιατί θεωρούν ότι αυτά τα θέματα απαιτούν σπουδές. Σε θέματα πολιτικής όμως, δέχονται συμβουλές από τον οποιοδήποτε πολίτη, συνεπώς θεωρούν ότι η πολιτική τέχνη ενυπάρχει στον καθένα και δε διδάσκεται από δάσκαλο. β) Διάσημοι πολιτικοί ηγέτες δεν κατόρθωσαν να διδάξουν στα ίδια τους τα παιδιά την πολιτική τέχνη. Τα παιδιά του Περικλή «τριγυρίζουν και βόσκουν σα ζώα λυμένα, όπου τύχει να συναντήσουν από μόνοι τους την αρετή». Ο μικρός αδελφός του Αλκιβιάδη, ο Κλεινίας, τάλαιπώρησε τον Αρίφρονα με το χαρακτήρα του. Αφού λοιπόν οι πρωταθλητές στην πολιτική τέχνη δεν κατάφεραν να τη διδάξουν, αυτό δε λέει κάτι για τη φύση της πολιτικής αρετής; Η κριτική στη θέση του Σωκράτη είναι ότι εξισώνει αυθαίρετα την απόκτηση της αρετής με τη διδασκαλία της, ενώ στο παράδειγμα με τα παιδιά του Κλεινία μετατοπίζει το κέντρο της συζήτησης στην ηθική.

Οι Αθηναίοι είναι σοφοί : Ακούγεται υπερβολικό, αλλά τουλάχιστον εκείνη την εποχή αποτελούσε πεποίθηση πανελλήνια. Την ίδια άποψη θα συναντήσουμε στον Πίνδαρο και στο Θουκυδίδη. Μπορούμε βέβαια να διακρίνουμε στα λόγια του Σωκράτη και ειρωνεία καθώς γνωρίζουμε τις απόψεις του Σωκράτη για την ποιότητα της κρίσης των συμπολιτών του.

Διδάσκεται η πολιτική τέχνη ;

Η αρχή της δημιουργίας του ανθρώπου

Ο μύθος του Πρωταγόρα

ΕΝΟΤΗΤΑ

2

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η

ταν κάποτε εποχή που υπήρχαν θεοί, θνητά όμως πλάσματα δεν υπήρχαν. Όταν όμως ήρθε και για αυτά ο καιρός ο προορισμένος να γεννηθούν, τα διαμορφώνουν οι θεοί μέσα στα βάθη της γης, αφού ανέμιξαν χώμα και φωτιά και εκείνα τα στοιχεία που αναμειγνύονται με φωτιά και χώμα. Και όταν ήρθε η ώρα να τα φέρουν στο φως, πρόσταξαν τον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να τα στολίσουν ¹ και να μοιράσουν στο καθένα ικανότητες, όπως ταιριάζει. Τότε ο Επιμηθέας ζητά από τον Προμηθέα να μοιράσει μόνος του αυτός. «Και όταν κάνω εγώ τη μοιρασιά» είπε «έλα να τα ελέγξεις». Έτσι τον έπεισε και κάνει αυτός τη μοιρασιά. Εκεί που μοίραζε όμως σε άλλα έδινε δύναμη χωρίς ταχύτητα, ενώ τα πιο αδύνατα τα εξόπλιζε με ταχύτητα ▪ άλλα τα εφοδίαζε με (φυσικά) όπλα, ενώ σε άλλα επειδή έδινε οργανισμό χωρίς όπλα, επινοούσε για αυτά κάποιο άλλο μέσα για να επιβιώσουν. Όσα δηλ. από αυτά περιέβαλε με σώμα μικροκαμωμένο, τους μοίραζε φτερά για να φεύγουν ή υπόγεια κατοικία ▪ και όσα έπλασε μεγαλόσωμα, με το ίδιο το μέγεθός τους τα προστάτεψε. Και τις άλλες (δυνάμεις) τις μοίραζε έτσι εξισορροπώντας τις. Και σοφίζοταν αυτά, επειδή πρόσεχε μήπως κάποιο γένος εξαφανιστεί.

Αφού λοιπόν εφοδίασε αυτά με τρόπους για να αποφύγουν τον αλληλοσπαραγμό, μηχανεύοταν μέσα προσαρμογής στις αλλαγές του καιρού από τον Δία, ντύνοντας αυτά με πυκνό τρίχωμα και με ανθεκτικό δέρμα, ικανά να αντιμετωπίσουν την κακοκαιρία, αλλά κατάλληλα και για τις ζέστες, και για να είναι στο καθένα όταν πάνε να κοιμηθούν αυτά τα ίδια στρώμα και σκέπασμα και αποκλειστικά δικό τους και φυσικό ▪ και υπόδεσε άλλα με σπλές και άλλα με δέρμα σκληρό και χωρίς αίμα. Ύστερα από αυτά εξασφάλιζε τροφές διαφορετικές στο κάθε γένος, σε άλλα χορτάρι από τη γη, σε άλλα καρπούς δέντρων και σε άλλα ρίζες ▪ σε μερικά όμως επέτρεψε να είναι τροφή τους το φάγωμα άλλων ζώων ▪ και

¹ Να δώσουν αρμονικές αναλογίες σε αυτά

σε αυτά έδωσε τη δυνατότητα να γεννούν λίγους απογόνους, ενώ σε εκείνα που κατασπαράσσονταν από αυτά (έδωσε τη δυνατότητα) να γεννούν πολλούς (απογόνους), διασφαλίζοντας έτσι τη διατήρηση του είδους τους.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Η αρχή του μύθου.
- Η δημιουργία των θνητών ζώων από τους θεούς.
- Η ανάθεση στους Τιτάνες Επιμηθέα και Προμηθέα να εξοπλίσουν τα δημιουργήματα με κατάλληλες ιδιότητες.
- Η πρωτοβουλία του Επιμηθέα να αναλάβει προσωπικά το έργο.
- Τα ζώα εξοπλίζονται με τις ικανότητες και τις ιδιότητες εκείνες που θα εξασφαλίσουν τη διαίωνιση του είδους.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Ο Πλάτωνας βάζει τον Πρωταγόρα να αφηγείται ένα μύθο χρησιμοποιώντας τη συνηθισμένη αρχή των μύθων : *Ήν γάρ πότε χρόνος*. Είναι πιθανό ο μύθος αυτός να ανήκει σε κάποιο χαμένο για μας έργο του Πρωταγόρα («*Περί της έν αρχή καταστάσεως*»), όπου ο διάσημος σοφιστής διαπραγματευόταν τη γένεση και την εξέλιξη του κόσμου. Στον μύθο ο Πρωταγόρας αναφέρεται σε **θνητά γένη**, δηλ. στην παράλληλη δημιουργία του ανθρώπου και των ζώων. Είναι αξιοσημείωτο ότι η κοσμογονία περιλαμβάνει στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία και τη θεϊκή υπόσταση, οι θεοί δηλ. δημιουργούνται από βασικά στοιχεία της Γης (φωτιά, χώμα, αέρας και νερό) και οπωσδήποτε πριν τον άνθρωπο και τα ζώα, δημιουργούνται όμως, δεν προϋπάρχουν. Η κοσμογονία του Πρωταγόρα φαίνεται να ακολουθεί αυτή του Εμπεδοκλή. Χαρακτηριστικό στοιχείο επίσης είναι η αντίληψη του **αυτοχθονισμού**, ότι δηλ. ορισμένες φυλές ξεφύτρωσαν από τη γη αυτή που αργότερα ονόμασαν πατρίδα τους. Έτσι και στο μύθο του Πρωταγόρα οι θεοί δημιουργούν ζωή *γής ένδον*. Ο μύθος του Κάδμου που έσπειρε τα δόντια του δράκου από τα οποία φύτρωσαν οι πάνοπλοι Καδμείοι απηχεί μια τέτοια αντίληψη. Οι Αθηναίοι υπερηφανεύονταν ότι ήταν αυτόχθονες (πρβλ. Θουκυδίδη Έπιτάφιος II, 36, *οί αυτόι αίει οίκοῦντες*).

Ο μύθος Του Πρωταγόρα

Οι Τιτάνες Προμηθέας και Επιμηθέας

Ήταν γιοι του Ιαπετού και της Ωκεανίδας Κλυμένης (ή της Θέτιδας). Ο πρώτος, ο **Προμηθέας** (το όνομά του δηλώνει αυτόν που *προβλέπει, προνοεί*) ήταν βοηθός του Δία στην προσπάθειά του να κυριαρχήσει στον κόσμο των θεών. Αργότερα όμως εναντιώθηκε μαζί του και στάθηκε ο ευεργέτης του ανθρώπινου γένους με τη δωρεά της φωτιάς. Τιμωρήθηκε από το Δία με σκληρή καταδίκη, αλυσοδεμένος στα βουνά του Καυκάσου. Τελικά ο Δίας τον δέχθηκε πάλι στον Όλυμπο. Ο **Επιμηθέας**, αδελφός του Προμηθέα, (αυτός που *επιβλέπει*) προκάλεσε μύρια δεινά στην ανθρωπότητα, αφού δεν εμπόδισε την Πανδώρα να ανοίξει το κουτί που περιείχε όλες τις ανθρωπίνες συμφορές.

Η κλοπή της φωτιάς

Ο μύθος του Πρωταγόρα

ΕΝΟΤΗΤΑ

3

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επειδή όμως ο Επιμηθέας δεν ήταν και πολύ σοφός δεν κατάλαβε ότι ξόδεψε (όλες) τις δυνάμεις στα άλογα ζώα ▪ του έμενε πια το ανθρώπινο γένος, παραμελημένο ήδη, και βρισκόταν σε αμηχανία πώς να το χειριστεί. Εκεί που συλλογιζόταν όμως έρχεται ο Προμηθέας για να επιθεωρήσει τη μοιρασιά και βλέπει τα άλλα ζώα να έχουν απ' όλα συμμετρικά, ενώ τον άνθρωπο (να είναι) γυμνός, ξυπόλητος, χωρίς στρώμα και χωρίς όπλα ▪ στο μεταξύ όμως έφτανε πια και η καθορισμένη από τη μοίρα μέρα, κατά την οποία έπρεπε να βγει και ο άνθρωπος από τη γη στο φως. Επειδή λοιπόν ο Προμηθέας βρέθηκε σε απορία ποιο μέσο σωτηρίας να βρει για τον άνθρωπο, κλέβει την τέχνη του Ηφαίστου και της Αθηνάς και τη φωτιά μαζί – γιατί ήταν αδύνατο να την αποκτήσει αυτήν κάποιος ή να την χρησιμοποιήσει χωρίς τη φωτιά – και έτσι τη χαρίζει στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος λοιπόν έτσι έκαμε κτήμα του τη γνώση τη σχετική με τη ζωή του, την **πολιτική ικανότητα** όμως δεν την είχε, γιατί (αυτή) βρισκόταν στα χέρια του Δία. Και δεν ήταν δυνατόν πια στον Προμηθέα να εισχωρήσει βέβαια στην ακρόπολη, τόπο διαμονής του Δία – άλλωστε και οι φρουροί του Δία ήταν φοβεροί - ▪ διεισδύει όμως κρυφά στο κοινό οίκημα της Αθηνάς και του Ηφαίστου στο οποίο καταγίνονταν με την τέχνη τους ▪ και αφού έκλεψε την τέχνη που αξιοποιείται με τη φωτιά, αυτή του Ηφαίστου, και την άλλη, εκείνη της Αθηνάς, τις παραχωρεί στον άνθρωπο, και για το λόγο αυτό αποκτά ο άνθρωπος πολλές ανέσεις στη ζωή. Ο Προμηθέας όμως εξαιτίας του Επιμηθέα, αργότερα, καθώς λέγεται, διώχτηκε δικαστικά για κλοπή

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Ο Επιμηθέας διαπιστώνει ότι ξέχασε να εξοπλίσει τον άνθρωπο.
- Ο Προμηθέας αναλαμβάνει να καλύψει το κενό.
- Κλέβει από το εργαστήριο της Αθηνάς και του Ηφαίστου την τεχνολογική γνώση, μαζί με τη φωτιά, και τη δωρίζει στον άνθρωπο.
- Ο άνθρωπος αποκτά έτσι εφόδια για μια ανετότερη ζωή, δεν κατέχει όμως την **πολιτική τέχνη**, γιατί αυτή φυλάσσεται στο μέγαρο του Δία.
- Ο Προμηθέας τιμωρείται για την κλοπή της **έμπυρης τέχνης**.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Το λάθος του Επιμηθέα.

Η παράδοση γενικότερα θέλει τον Επιμηθέα επιπόλαιο και απερίσκεπτο (ας θυμηθούμε και τη γκάφα της Πανδώρας, της γυναίκας του) σε αντίθεση με τον Προμηθέα, που προσέχει και προβλέπει. Παρόλα αυτά η αντίληψη ότι ο άνθρωπος εμφανίστηκε στη Γη άοπλος και απροστάτευτος, δεν ήταν αποδεκτή απ' όλους : ο Αριστοτέλης (Περί ζώων μορίων, 4,10,687) επικρίνει αυτή την άποψη.

Ποιο είναι το νόημα της πολιτικής τέχνης;

Η έντεχνος σοφία, όπως παρακάτω και η έμπυρος τέχνη, της Αθηνάς και του Ηφαίστου, αναφέρεται στις τεχνολογικές γνώσεις που βοήθησαν τον άνθρωπο να αντιμετωπίσει τις υλικές του ανάγκες. Είναι δηλ. οι τέχνες εκείνες που μεταμορφώνουν την υλική βάση της ανθρώπινης κοινωνίας, κυρίαρχες στο σημερινό βιομηχανικό πολιτισμό : αρχιτεκτονική, μεταλλουργία, χημεία κλπ. Στην εξέλιξη αυτών των τεχνών απαιτείται σοφία (Αθηνά) και χρήση της ανακάλυψης εκείνης, που θεωρείται ότι άλλαζε τη ζωή των ανθρώπων, της φωτιάς. Ο Πρωταγόρας λοιπόν σε αυτές τις τέχνες αναφέρεται εδώ και όχι στην φιλοσοφία ή στις καλές τέχνες.

Ποιο είναι το νόημα της έντεχνης σοφίας;

Είναι η τέχνη που εξασφάλισε την συμβίωση των ανθρώπων, καθώς επέβαλε το νόμο της δίκης, δηλ. τη συλλογική αντίληψη για το κοινωνικά ορθό, για την έννομη τάξη. Ο Πρωταγόρας μιλά για μία επίκτητη τέχνη, την οποία ο άνθρωπος κάποτε δεν κατείχε.

Διός φυλακαί : Είναι το Κράτος, προσωποποίηση της σωματικής δύναμης και η Βία, προσωποποίηση της επιβολής, παιδιά του Τιτάνα Πάλλαντα και της Ωκεανίδας Στυγός. Αναφέρονται στη Θεογονία του Ησιόδου και στην τραγωδία του Αισχύλου Προμηθέας Δεσμώτης.

Ηφαίστου και Αθηνάς : Οι δύο θεοί λατρεύονταν μαζί σε θρησκευτικές τελετές καθώς συμβόλιζαν την ανάπτυξη του τεχνικού και πνευματικού πολιτισμού. Τα Απατούρια και τα Χαλκεία ήταν δύο γιορτές αφιερωμένες στη λατρεία τους, ενώ η παράδοση ήθελε την Αθηνά να ανατρέφει το γιο του Ηφαίστου, τον Εριχθόνιο.

Η πολιτική αρετή, δώρο του Δία στους ανθρώπους.

ΕΝΟΤΗΤΑ

4

Ε ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επειδή λοιπόν ο άνθρωπος πήρε μερίδιο από τη θεϊκή κληρονομιά, πρώτα από αυτή τη συγγένεια που έχει με το θεό, μόνος από τα ζώα πίστεψε σε θεούς και άρχισε να ιδρύει και βωμούς και αγάλματα θεών. Έπειτα με την ικανότητά του συνάρθρωσε γρήγορα ήχους φωνής και λέξεις και επινόησε κατοικίες και ρούχα και υποδήματα και στρώματα και τροφές από τη γη.

Οι άνθρωποι λοιπόν στην αρχή εφοδιασμένοι με αυτά τα μέσα ζούσαν διάσπαρτοι και πόλεις δεν υπήρχαν • αφανίζονταν λοιπόν από τα θηρία, γιατί από κάθε άποψη ήταν πιο ανίσχυροι απ' αυτά και οι τεχνικές γνώσεις τους βοηθούσαν αρκετά για να βρουν την τροφή τους, ήταν όμως ανεπαρκείς στο να αντιμετωπίζουν τα θηρία – γιατί δεν είχαν ακόμη την πολιτική τέχνη, μέρος της οποίας (είναι) η πολεμική τέχνη – για αυτό και επεδίωκαν να συγκεντρώνονται και να διασώζονται κτίζοντας πόλεις. Κάθε φορά όμως που συναθροίζονταν, αδικούσαν ο ένας τον άλλο επειδή δεν είχαν την πολιτική τέχνη, οπότε πάλι διασκοπίζονταν και εξοντώνονταν.

Ο Δίας τότε ανησύχησε για το είδος μας μήπως και χαθεί ολόκληρο και στέλνει τον Ερμή με την εντολή να φέρει στους ανθρώπους το **σεβασμό** και την **απαίτηση για δικαιοσύνη**, ώστε να αποτελέσουν δυνάμεις συγκρότησης των πολιτειών και συνεκτικούς δεσμούς ανθρώπινης φιλίας. Ρωτά τότε ο Ερμής τον Δία με ποιον τρόπο τέλος πάντων να δώσει στους ανθρώπους την απαίτηση για δικαιοσύνη και το σεβασμό : « Ποιο απ' τα δυο, όπως οι τέχνες έχουν μοιραστεί, έτσι και αυτά να μοιράσω; Και έχουν μοιραστεί ως εξής : ένας που κατέχει την ιατρική επαρκεί για πολλούς ανίδεους, το ίδιο άλλοι που κατέχουν άλλα επαγγέλματα • ώστε και την απαίτηση για δικαιοσύνη και το σεβασμό με τέτοιο τρόπο να θεσμοθετήσω ανάμεσα στους ανθρώπους ή να κάνω τη μοιρασιά σε όλους;». « Σε όλους » είπε ο Δίας « και όλοι να πάρουν μέρος. Γιατί δεν θα οργανώνονταν πόλεις αν λίγοι μετείχαν σ' αυτά, όπως ακριβώς συμβαίνει στις άλλες τέχνες. Και θέσπισέ τους ακόμα ένα νόμο από μένα : όποιος δεν είναι ικανός να συμμετέχει στην τήρηση του σεβασμού και της δικαιοσύνης, να θανατώνεται ως νοσηρό στοιχείο της πολιτείας ».

Έτσι λοιπόν, Σωκράτη, και για αυτούς τους λόγους και οι άλλοι και οι Αθηναίοι, κάθε φορά που γίνεται συζήτηση για ικανότητα στην αρχιτεκτονική ή κάποια άλλη τεχνική εξειδίκευση, πιστεύουν πως λίγοι έχουν την ικανότητα να συμβουλευούν και αν κάποιος που δεν ανήκει σε αυτούς τους λίγους δίνει συμβουλές, δεν τον ανέχονται, όπως εσύ λες – εύλογα

δε, όπως λέω και εγώ – όταν όμως συνέρχονται για να συζητήσουν επάνω σε θέματα πολιτικής ικανότητας, η οποία πρέπει στο σύνολό της να είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με τη δικαιοσύνη και τη σύνεση, αδιαμαρτύρητα ανέχονται τον οποιονδήποτε πολίτη, επειδή κατά τη γνώμη τους αρμόζει στον καθένα να συμμετέχει σε αυτήν την αρετή, διαφορετικά είναι αναγκαστικό επακόλουθο να μην υπάρχουν πόλεις. Αυτό Σωκράτη είναι η αιτία για αυτό το πράγμα.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Το θρησκευτικό συναίσθημα του ανθρώπου απόδειξη της θεϊκής του κληρονομιάς.

- Ο αφανισμός του ανθρώπου από τα άγρια θηρία.

- Η έλλειψη της πολιτικής τέχνης οδήγησε τον άνθρωπο σε αλληλοεξόντωση και κατάργηση των πόλεων..

- Ο Δίας αναθέτει στον Ερμή να μοιράσει στους ανθρώπους *αἰδῶ καὶ δίκην*.

- Έτσι δικαιολογεί ο Πρωταγόρας την κατοχή της πολιτικής τέχνης απ' όλους τους ανθρώπους.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Γιατί ο άνθρωπος συμμετείχε στον θεϊκό κλήρο;

Με τη λέξη *μοίρα* ο Πρωταγόρας εννοεί τη φωτιά, που δεν είναι ένα απλό μέσο επιβίωσης, αλλά και στοιχείο θεϊκό, αφού προέρχεται από τους θεούς με επέμβαση του Προμηθέα. Η θέσπιση στη συνέχεια θεών και λατρευτικών τύπων επιβεβαιώνει την άποψη.

Ποιες οι αντιλήψεις στην αρχαιότητα για ο σχηματισμό γλώσσας;

Το βασικότερο στοιχείο του πολιτισμού είναι η γλώσσα, το μέσο επικοινωνίας των ανθρώπων μεταξύ τους. Για να υπάρξει κοινωνία ανθρώπων ήταν απαραίτητη η ύπαρξη γλώσσας. Οι σοφιστές πίστευαν ότι η γλώσσα ήταν επινόημα του ανθρώπου και όχι ότι δόθηκε από τη φύση, σύμφωνα με τη παράδοση που αναφέρει, όπως εδώ, ότι ο θεός δημιουργώντας τον άνθρωπο τον προίκισε με γλώσσα.

Ο άνθρωπος είναι ύπαρξη κοινωνική.

Ο Πρωταγόρας αναφέρει πως η κοινωνία συστάθηκε επειδή ο άνθρωπος φοβόταν τα θηρία. Αντίθετα ο Αριστοτέλης στα «Πολιτικά»

υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι από τη φύση του πλάσμα που επιδιώκει τη συμβίωση με άλλους ανθρώπους (*φύσει πολιτικόν ζῶον ὁ ἄνθρωπος*). Ο Αριστοτέλης λοιπόν δέχεται τη φυσιοκρατική αρχή της κοινωνίας. Ο Γάλλος Διαφωτιστής Ζαν Ζακ Ρουσσό αντίθετα, έβλεπε στην ανθρώπινη κοινωνία μια παρακμή του φυσικού προσορισμού του ανθρώπου και υποστήριζε «την επιστροφή στη φύση», «στην άμεση δημοκρατία».

Ο Ερμής

Ο Δίας, γιος του Κρόνου και της Ρέας, ήταν ο υπέρτατος κυβερνήτης κάθε ανθρώπινης κοινωνίας. Έτσι έλαβε πρόνοια για το δημιούργημά του. Ο Ερμής ήταν γιος του Δία και της νύφης Μαίας. Ήταν ο αγγελιαφόρος των θεών αλλά και ο προστάτης των εμπόρων, των γραμμάτων, και των ψυχών στην κάθοδό τους στον Άδη. Προς τιμή του ως προστάτη των οδοιπόρων υπήρχαν στα σημεία απ' όπου ξεκινούσαν δρόμοι, ξύλινοι ή λίθινοι στύλοι με κεφαλές του Ερμή στις κορυφές τους, οι περίφημες *ερμαϊκές στήλες* ή «Έρμαί». Η καταστροφή τους το 414 π.Χ. και η απόδοση της ευθύνης για αυτήν την ιεροσυλία στον Αλκιβιάδη, κόστισε στους Αθηναίους την επιτυχία της εκστρατείας στη Σικελία.

Αιδῶς και δικαιοσύνη.

Ο αλληλοσεβασμός (*αιδῶς*) είναι η υπακοή του ανθρώπου στους άγραφους νόμους, ενώ η δικαιοσύνη (*δίκη*) η εφαρμογή των γραπτών νόμων. Σε συνδυασμό με τη Νέμεση (τη τιμωρία) οι δυο αυτές αρετές εξασφαλίζουν την επιβίωση της ανθρώπινης κοινωνίας. Ο Ησίοδος πίστευε ότι κάποτε (στην εποχή του σιδήρου) υπήρχαν αυτές οι δυο αρετές, για να χαθούν από την ανθρώπινη κοινωνία στην πτωτική της πορεία.

Η έννοια της *αιδῶς* (που θεωρείται στην αρχαιότητα ως μητέρα της *Σωφροσύνης*) δεν ερμηνεύεται σωστά με τη νεοελληνική *ντροπή* (που περισσότερο αναφέρεται σε *υπακοή χριστιανικών ηθικών αντιλήψεων*). Στη αρχαιότητα έχουμε πολιτισμούς *ντροπής* (και όχι *ενοχής* όπως σήμερα), οι οποίοι θέτουν πολύ υψηλά τη δημόσια εκτίμηση, τη δημόσια γνώμη (*δόξα*) και επιβαρύνουν το άτομο με αυστηρές κυρώσεις κοινωνικής απαξίωσης (και όχι δικαστικής ποινής). Σε μία τέτοια κοινωνία λοιπόν η *αιδῶς* ερμηνεύεται καλύτερα με τον αυτοσεβασμό και το σεβασμό στον άνθρωπο.

Η Δίκη σύμφωνα με το μύθο ήταν κόρη του Δία και της Θέμιδας, θεάς της δικαιοσύνης. Έτσι βρισκόταν πάντα στο πλευρό του Δία όταν αυτός δικάζε. **Ευρύτερα στο κείμενο υπεισέρχεται η γνωστή αντίθεση της αρχαιότητας ανάμεσα στο νόμο και στη φύση.** Οι σοφιστές, πνεύματα που στην εποχή τους πίστευαν στην

Η Δίκη

πρόοδο της ανθρώπινης κοινωνίας, θεωρούσαν το νόμο κατάκτηση της ανθρώπινης ευφυΐας. Με αυτόν ο άνθρωπος ξεπέρασε τα αρχέγονα στάδια της βαρβαρότητας και της αλληλοεξόντωσης που βασιζόνταν μόνο στη φύση. Ο Πρωταγόρας λοιπόν αναδεικνύοντας στο μύθο του την απόκτηση της αιδούς και της δίκης αναφέρεται στην επικράτηση του νόμου στην ανθρώπινη κοινωνία που αποτελεί θεμέλιο της πολιτικής οργάνωσης της κοινωνίας. Έτσι η σκέψη του αντιδιαστέλλεται με αυτή που εκφράστηκε από τον Ησίοδο κυρίως και απεικόνιζε το παρελθόν του ανθρώπου ως χρυσή εποχή, ενώ το παρόν και μέλλον ως κατάπτωση αυτής.

αίδως: συναίσθημα ντροπής του κοινωνικού ανθρώπου για κάθε πράξη που προσκρούει

στον καθιερωμένο ηθικό κώδικα του κοινωνικού περιβάλλοντος.

δίκη: το συναίσθημα της δικαιοσύνης, η έμφυτη αντίληψη για το δίκαιο. Από αυτά πηγάζει

η πολιτική αρετή, με αυτά εξασφαλίζεται η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, εμπεδώνεται η πολιτική ενότητα και η κοινωνική αρμονία.

«Η εξέλιξη της ηθικής συνείδησης οδηγεί τους ανθρώπους στην αποδοχή των αξιών της αιδούς και της δίκης ... Η ηθική συνείδηση αναπτύσσεται από την ανάγκη να ανταποκριθί ο άνθρωπος στις απαιτήσεις μιας κοινωνίας με προηγμένο πολιτισμό. Κάθε πολιτιστικά προηγμένη κοινωνία θεμελιώνεται πάνω στις αξίες της αιδούς και της δίκης. Οι αξίες αυτές είναι καθολικές και για τις πολιτιστικά προηγμένες κοινωνίες είναι συνάμα αποτελέσματα της εξέλιξης της ηθικής συνείδησης και της εξέλιξης του πολιτισμού που την εκφράζει και την κατευθύνει». [Συνείδηση: η αντίληψη που έχει το άτομο για τα φαινόμενα που συμβαίνουν στον εξωτερικό κόσμο και η λειτουργία με την οποία παριστάνει ορισμένους σκοπούς ως επιθυμητούς και επιδιώκει να τους πραγματοποιήσει με την πράξη του. Ηθική συνείδηση: η λειτουργία με την οποία επιθυμούμε ή αποστρεφόμεστε ορισμένους σκοπούς και επιδοκιμάζουμε ή αποδοκιμάζουμε την επιθυμία ή αποστροφή μας προς αυτούς, Α. Μπαγιόνας

Η πολιτική αρετή, ως κοινωνική και φυσική ιδιότητα όλων των ανθρώπων.

ΕΝΟΤΗΤΑ

5

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Για να μην σου μπει στο μυαλό όμως ότι πλανάσαι ως προς το ότι όλοι πιστεύουν πραγματικά ότι ο κάθε άνθρωπος έχει μερίδιο στη δικαιοσύνη και γενικά σε κάθε πολιτική αρετή, άκουσε αυτή την απόδειξη: στις άλλες ικανότητες, όπως εσύ λες, αν κάποιος ισχυρίζεται ότι είναι ικανός αυλητής, ή (ικανός) σε άλλη οποιαδήποτε τέχνη, στην οποία δεν είναι, γελάνε σε βάρος του ή αγανακτούν, και οι δικοί του πλησιάζοντάς τον τον συμβουλεύουν με την ιδέα ότι έχει τρελαθεί. Στη δικαιοσύνη όμως και στην άλλη πολιτική αρετή, και αν ακόμα γνωρίζουν για κάποιον ότι είναι άδικος, αν αυτός ο ίδιος λέει την αλήθεια σε βάρος του μπροστά σε πολλούς, πράγμα το οποίο θεωρούσαν σε κείνη την περίπτωση ότι είναι σωφροσύνη, δηλ. να λέει την αλήθεια, σε τούτη την περίπτωση (το θεωρούν) τρέλα, και ισχυρίζονται ότι πρέπει όλοι να λένε ότι είναι δίκαιοι, είτε είναι είτε όχι, ή ότι είναι τρελός αυτός που δεν έχει κτήμα του τη δικαιοσύνη, **με την ιδέα ότι είναι αναγκαίο ο καθένας να έχει μερίδιο σ' αυτή μ' οποιοδήποτε τρόπο, αλλιώς να μη συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ανθρώπους.**

Ότι λοιπόν εύλογα δέχονται κάθε άνδρα σύμβουλο σ' αυτή την αρετή, επειδή νομίζουν ότι όλοι έχουν μερίδιο σ' αυτή, αυτά λέω. Ότι όμως νομίζουν ότι δεν είναι αυτή έμφυτη, ούτε από τύχη, αλλά ότι μπορεί να διδαχθεί και ότι γίνεται κτήμα με επιμέλεια σ' όποιον γίνεται κτήμα, αυτό θα προσπαθήσω στη συνέχεια να σου αποδείξω. Γιατί όσα κακά νομίζουν οι άνθρωποι, ο ένας για τον άλλο, ότι τα έχουν από

τη φύση ή τυχαία, κανένας δε θυμώνει ούτε συμβουλεύει ούτε διδάσκει ούτε τιμωρεί όσους έχουν αυτά, για να μην είναι τέτοιοι, αλλά τους λυπούνται· παραδείγματος χάρη στους άσχημους ή μικρόσωμους ή αδύνατους (ασθενικούς) ποιος είναι τόσο ανόητος, ώστε να προσπαθεί να τους κάνει κάτι από αυτά ; Γιατί γνωρίζουν, νομίζω, γί αυτά ότι έρχονται από στους ανθρώπους από τη φύση και την τύχη, δηλ. οι καλές ιδιότητες και οι αντίθετές τους· **όσα όμως αγαθά νομίζουν ότι τα αποκτούν οι άνθρωποι με επιμέλεια, άσκηση και διδασκαλία, εάν κανείς δεν έχει αυτά, αλλά τα αντίθετά τους κακά, για αυτά, υποθέτω, γίνονται και οι θυμοί και οι τιμωρίες και οι παραινέσεις·** από αυτά τα κακά το ένα είναι η αδικία και η ασέβεια και με μια λέξη κάθε τι το αντίθετο στην πολιτική αρετή.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Πώς γίνεται να είναι όλοι δίκαιοι;

Είναι το λογικό επακόλουθο της παραδοχής ότι ο Δίας έστειλε τον Ερμή να μοιράσει την **αιδώ** και τη **δίκη**ν σε όλους τους ανθρώπους, άρα κανείς δεν μπορεί να ισχυρίζεται ότι έμεινε έξω από αυτή τη μοιρασιά και είναι άδικος.

Πώς διακρίνονται οι αρετές του ανθρώπου;

Είναι οι αρετές που υπάρχουν στο άνθρωπο **από τη φύση** ή από κάποια σύμπτωση (π.χ. η εξωτερική ομορφιά, το παράστημα, η υγεία, ο τόπος που κάποιος γεννήθηκε, η οικογένεια στην οποία κάποιος γεννήθηκε). **Αντίθετα** οι ικανότητες που αποκτά κάποιος με την **αγωγή και την σκόπιμη προσπάθεια** δηλ. η μόρφωση, η αυτοπειθαρχία, η αυτογνωσία, η εξυπνάδα, η αντίληψη, το θάρρος, ο σεβασμός, η ειλικρίνεια, είναι αρετές **επίκτητες**.

Η παιδευτική σημασία της τιμωρίας απόδειξη του διδασκτού της αρετής.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Στην περίπτωση αυτή λοιπόν ο καθένας θυμώνει με τον καθένα και τον συμβουλεύει, ολοφάνερα επειδή έχει τη γνώμη ότι (η αρετή) αποκτιέται με επιμέλεια και μάθηση · αν αλήθεια θέλεις Σωκράτη να καταλάβεις το να τιμωρεί (κανείς) αυτούς που αδικούν, τι τέλος πάντων σημαίνει, αυτό το ίδιο θα σε διδάξει, ότι οι άνθρωποι τουλάχιστον νομίζουν πως είναι δυνατό να αποκτηθεί η αρετή. Γιατί κανένας δε τιμωρεί αυτούς που αδικούν έχοντας το νου του σε αυτό και εξαιτίας αυτού, δηλ. ότι έκανε κάποιος ένα αδίκημα, εκτός αν κάποιος τιμωρεί αλόγιστα όπως ακριβώς ένα θηρίο. **Αντίθετα εκείνος που επιχειρεί να τιμωρεί με λογική δεν τιμωρεί για το αδίκημα που έγινε, γιατί δεν θα μπορούσε να κάνει να μην έχει γίνει αυτό βέβαια που έγινε – αλλά για το μέλλον, για να μην αδικήσει ξανά ούτε αυτός ο ίδιος ούτε άλλος, που είδε ότι αυτός τιμωρήθηκε.** Επειδή δε αυτός είναι ο τρόπος σκέψης του, πιστεύει ότι η αρετή είναι δυνατόν να διδαχθεί· τιμωρεί λοιπόν για να αποτρέψει (άδικη πράξη στο μέλλον). Αυτή λοιπόν όλοι έχουν τη γνώμη, όσοι ακριβώς τιμωρούν και στην ιδιωτική και στη δημόσια ζωή · τιμωρούν για εκδίκηση και σωφρονισμό όποιους νομίζουν ότι αδικούν, και οι άλλοι άνθρωποι και προπάντων οι Αθηναίοι, οι συμπολίτες σου· κατά συνέπεια σύμφωνα με αυτή τη σκέψη και οι Αθηναίοι είναι από αυτούς που νομίζουν ότι η αρετή μπορεί να αποκτηθεί και να διδαχτεί. Ότι δικαιολογημένα λοιπόν δέχονται οι συμπολίτες σου και το χαλκιά και τον τσαγκάρη να δίνει συμβουλές για τα πολιτικά, και ότι νομίζουν ότι η αρετή μπορεί να διδαχθεί και να αποκτηθεί, σου το έχω αποδείξει Σωκράτη αρκετά, καθώς τουλάχιστον μου φαίνεται.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Θέση : Η μη παραδοχή της αδικίας, αποδεικνύει ότι η πολιτική αρετή θεωρείται διδακτή.

- Οι άνθρωποι τιμωρούν για να σωφρονίσουν τον αδικούντα και να παραδειγματίσουν τους υπόλοιπους.

- Η τιμωρία που αποσκοπεί στην εκδίκηση είναι χαρακτηριστικό των ζώων.

- Με την ίδια λογική τιμωρούν και οι Αθηναίοι.

- Η πολιτική αρετή λοιπόν διδάσκεται.

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Ποιο είναι το νόημα της τιμωρίας;

Ο Πρωταγόρας υποστηρίζει ότι η τιμωρία δεν είναι μέσο εκδίκησης, αλλά τρόπος σωφρονισμού. Η άποψη αυτή είναι ένας νεωτερισμός για την εποχή εκείνη, αφού όλοι πίστευαν ότι η τιμωρία επιβαλλόταν ως ανταπόδοση για το σφάλμα. Η ποινή δηλ. εδώ θεωρείται ως ανθρώπινος θεσμός, που εξυπηρετεί ορισμένη κοινωνική σκοπιμότητα. Ο Πλάτωνας επαναλαμβάνει την ίδια άποψη (ότι η ποινή δηλ. είναι μέσο σωφρονισμού) και στο έργο του *Γοργίας*. Ο Αριστοτέλης επίσης διέκρινε τις ποινές σε τιμωρίαν και κόλασιν. Τέλος και οι τραγικοί συγγραφείς στα έργα τους παρατήρησαν ότι οι ποινές αποσκοπούν στη βελτίωση των άλλων ανθρώπων. Οι απόψεις του Πρωταγόρα για το σκοπό της ποινής μπορούν να συγκριθούν με αυτές που διατύπωσε ο Ιταλός **Cesare Beccaria** την εποχή του Διαφωτισμού. Σκοπός της ποινής δεν είναι η εκδίκηση, αλλά ο σωφρονισμός εκείνου που διέπραξε το αδίκημα και ο παραδειγματισμός των άλλων.

οὐ γάρ τό πραχθέν ἀγέννητον θείη : Η φράση είναι παροιμιώδης και βρίσκεται σε διάφορες μορφές αλλά με την ίδια σημασία (Σιμωνίδης, Πίνδαρος, Σοφοκλής). Σήμερα λέμε **ό,τι έγινε, έγινε και ό,τι γίνει δε ξεγίνεται**.

ΕΝΟΤΗΤΑ**7**

Η διδασκαλία της αρετής από την οικογένεια και την κοινωνία

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

- Απορία : είναι ανίκανοι οι αγαθοί 'λανδρες να μεταδώσουν στα παιδιά τους την αρετή;
- Ο Πρωταγόρας θα χρησιμοποιήσει **λόγο** για την τεκμηρίωση αυτής της άποψης.
- Η αντίφαση :η απροθυμία των αγαθών ανδρών να διδάξουν στα παιδιά τους αρετή (δικαιοσύνη, σωφροσύνη, οσιότητα) είναι λογικά άτοπο.
- Το αντίθετο συμβαίνει :πρόγραμμα αγωγής από την παιδική ηλικία!
- Η πολιτεία διδάσκει με τους νόμους.

Ποιο είναι το νόημα της τιμωρίας;

Εννοεί τους ονομαστούς πολιτικούς άνδρες της Αθήνας, όπως ο Περικλής, ο Θεμιστοκλής, ο Θουκυδίδης. Στο έργο *Λάχης* του Πλάτωνα τα παιδιά των Αριστείδη και Θουκυδίδη κατηγορούν τους διάσημους γονείς τους γιατί δεν τους παρείχαν σωστή αγωγή με αποτέλεσμα αυτά να μη διακριθούν.

Ποια είναι η απορία του Σωκράτη;

Εννοεί την αντίρρηση του Σωκράτη για το αν είναι διδακτή η αρετή, όταν παιδιά ενάρετων ανδρών αποδεικνύονταν ανάξια της καταγωγής τους. Ο Πρωταγόρας υποστηρίζει ότι είναι παράλογο οι γονείς να διδάσκουν στα παιδιά τους όλα τα άλλα και να παραλείπουν τη πολιτική αρετή που είναι υποχρεωτική σε όλους τους πολίτες και αν κάποιος δεν την έχει απειλείται ακόμα και με θάνατο.

Θάνατο, εξορία, δήμευση περιουσίας :Οι τιμωρίες αυτές συνιστούν ξεθεμελίωμα ολόκληρης γενιάς. Κάτι παρόμοιο συνέβηκε στον Αντιφώντα από τη Ραμνούντα ο οποίος καταδικάστηκε για τη συμμετοχή του στο κίνημα των ολιγαρχικών το 411 π.. και καταδικάστηκε σε θάνατο, το σπίτι του κατεδαφίστηκε, έχασε τα πολιτικά του δικαιώματα μαζί με όλη την οικογένειά του και του απαγορεύθηκε ακόμα και η ταφή στη χώρα.

Αμέσως μόλις αρχίσει να καταλαβαίνει : Το παιδί άρχισε να παίρνει μαθήματα από το 6ο ή 7ο έτος της ηλικίας του. Το συνόδευε στα μαθήματά του ο **παιδαγωγός**, συνήθως δούλος που αναλάμβανε την προσοχή του παιδιού από 7 μέχρι 18 ετών.

Το στέλνουν σε δασκάλους : Στην αρχαία Αθήνα τα σχολεία ήταν ιδιωτικά.

Οι δάσκαλοι πληρώνονταν από τους γονείς.

Η πολιτεία επέβλεπε την διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Ενδεικτικά και χωρίς να παραβιάζουμε τα δεδομένα του κειμένου μπορούμε να αποδώσουμε διαγραμματικά την εκπαίδευση που περιγράφει ο Πρωταγόρας ως εξής:

Βαθμίδες εκπαίδευσης	Φορείς αγωγής	Μορφωτικά αγαθά	Μέθοδος	Στόχοι	Μέσα
Προσχολική αγωγή (έως 6/7 ετών)	γονείς παραμύθια παιδαγωγός	αξίες συμπεριφορά	νουθεσίες διδασκαλία τιμωρία	μετάδοση ηθικών αξιών	απειλές χτυπήματα
Πρωτοβάθμια εκπαίδευση (6/7 - 14 ετών)	δάσκαλοι γραμματιστές κιθαριστές	αξίες γραφή μουσική	διδασκαλία	«εὐκοσμία»	αμοιβές τιμωρίες
Δευτεροβάθμια εκπαίδευση (14 - 18/20 ετών)	γραμματιστές κιθαριστές παιδοτρίβες	ποιήματα μεγάλων ποιητών γραφή μουσική γυμναστική	διδασκαλία μίμηση προτύπων	ευρυθμία ευαρμοστία (αρμονία) ευεξία	ανάγνωση και αποστήθιση
Τελικό στάδιο αγωγής (18/20 ετών και εξής)	η πόλη	νόμοι	ἄρχειν και ἄρχεσθαι	πολιτική αρετή	Ποινές εὐθῆναι

Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος